

nizom prodornih uvida, ali i nekim manje oče-kivanim, na prvi pogled nategnutim zaklju-čcima. Spomenimo ovdje samo onaj o razliko-vanju seksualnosti i seksa. Dok je, kao što se vidjelo, zapadnjačka seksualnost proizvod i korelat skupa diskurzivnih praksi i diktata ob-jedinjenih pod etiketom *scientia sexualis*, seks se pokazuje specifičnim proizvodom te i takve seksualnosti. On je, ustvrđuje Foucault, "ima-ginarna točka ustanovljena mehanizmom sek-sualnosti" (str. 108.), tj. "nesumnjivo idealna stvar koju idealnom čini mehanizam seksual-nosti i njegovo funkcioniranje" (str. 107.). Ti-me se, dakako, ne želi poricati zbiljsko postoj-anje spola i užitka - njegovih tvarnih, biologij-skih korijena i sastojaka - nego naglasiti činje-nica da seks predstavlja novi, proizvedeni en-titet, artifičijelnu tvorbu koja seže i preko tih biologijskih pretpostavaka, povrh samih tije-la, organa, funkcija, anatomske-psihičkih os-jeta, užitaka, tehnika, praksi itd. On predsta-avlja više od zbroja svih tih dijelova i sastojaka, jer ih - kao "najspekulativniji, najidealniji, a i najunutarniji element u mehanizmu seksual-nosti" (str. 108.), kao "jedinstveni označitelj i univerzalno označeno" (str. 107.) - objedinju-je i integrira u novoj, samosvojnoj cjelini.

Zaključno valja ustvrđiti da se Foucaul-tovo kritičko propitivanje zapadne racional-nosti - izvedeno u osebnom metodičkom ključu (koji R. Kalan j u popratnoj studiji s pravom naziva *rekonstrukcijom odozdo*; str. 181.) - uspjelo spustiti s visina općenitosti i normativnosti na "mikrorazinu" zbiljskoga po-vijesnog života, te u nizu suptilnih tokova, me-andara i zakutaka uhvatiti na djelu supstanci-jalne sile i zbiljsku dinamiku toga života. Time je to propitivanje uspjelo dobiti na oštrini, du-bini i bogatstvu slike, a cjelokupni je misaoni pothvat konzekventno zaokružen. Jer, sav se Foucaultov teorijski napor zacijelo može pro-tumačiti i kao dosljedno kretanje na crti *hu-manizma*, koji izvire iz njegove poznate, često posve krivo razumljene teze o smrti čovjeka. Tom se tezom, podsjetimo, nije kanilo pokopati čovjeka, nego se nastojalo detronizirati njegovu prosvjetiteljsko-univerzalističku kon-ceptualizaciju, njegov *opći* pojam, i reaktivira-ti pravo na život konkretne pojedinačnosti i prolaznosti, odnosno ljudskog bića u njegovoj *dvojnjoj*, empirijsko-transcendentalnoj *život-*

nosti. Minuciozne genealogijske raščlambe mnogolikih povijesnih tvorbi i mehanizama moći suvereno se kreću upravo područjima te životnosti i utoliko predstavljaju teorijski ose-bujnu i iznimno poticajnu provedbu te izvorne nakane. Izbor tekstova o kojemu je ovdje bilo riječi donosi egzemplarne uzorke teorije ispredene na toj crti.

Zdenko Zeman

Susan Brownmiller

PROTIV NAŠE VOLJE

Zagorka, Zagreb, 1995. 475 str.

"Žene su, ironično, idealne zbog svoje uvjetovanosti za pružanje pomoći i za otupljiva-nje otpora."
Sheila Rowbo-tham

Mehanizam odnosa spolova integriran je i artikuliran u strukturi suvremenog društva kao sukob, naslijeđen uz ostale konfliktne procese od prethodnih povijesnih društava. Položaj žene nerijetko se svodi na izrabljiva-nje kao robe i na degradaciju njezinog spol-nog bića od strane muškarca unutar obitelji, klase, profesije i posla, a pod pokrovitel-jstvom patrijarhalnog društva. Ako žena nije bjelkinja, tome se još pribrajaju kolonijalna dominacija i rasna opresija. Održavanje susta-va uz pomoć ideologije, podjele rada, "prirod-ne podjele" spolnih uloga i institucije obitelji, preuzetih i fiksiranih kroz povijest, omo-gućuje muškarcu da nesmetano i jeftino pro-sperira. Nejednako pravo žene, čak i poslovno izrabljivanje u odnosu na muškarca, očituje se u nejednakoj plaći za isti posao te u ne-plaćenom kućnom radu koji žena, prema da-noj joj spolnoj ulozi, obavlja sama.

Ideološka socijalizacija zapravo samo preuzima i učvršćuje stereotipove patrijarhal-ne kulture u kojoj je žena isključivo seksual-

no-reproduktivno biće. Dvoličnost odnosa sukoba i sile među spolovima odražava se u suvremenoj državi, pa tako njezin upravljački i represivni sektor, dakle političko vodstvo bez obzira na vrst stranke, vojsku i policiju, drže muškarci, dok sektor "blagostanja" zapošljava žene u područjima socijalne skrbi, obitelji, prosvjete i kulture. "Umjesto približavanja protiv dominacije i nasilja, produbljuje se dualizam. S jedne strane, povećava se ekonomsko blagostanje društva i pruža lažnu žensku ruku. S druge strane, povećava se arsenal nasilja koji samo što ne eksploplodira" (Katunarić: *Ženski eros i civilizacija smrti*, str. 188.).

Krajnje izmanipuliran mehanizam rascjepa spolova sasvim vješto zamagljuje žensku diskriminaciju u razvijenom društvu, tako da se ta diskriminacija pokraj drugih postojećih načina izrabljivanja (klasnog, rasnog i sl.) i dalje smatra marginalnom. Ženska se stereotipna uloga javno izravno reproducira putem masmedijskih mehanizama i s time povezanih poslova. Fotomodeli, filmske glumice, TV voditeljice i muzičke starlete svakodnevno prezentiraju najpoželjniji "ženstveni" izgled i ponašanje, uvijek netom svježe uskladen s najnovijim muškim infantilnim željama, hraneći tako njegovu pohotnu taštinu. Istodobno, pak, izvrgavanje žene različitim vrstama nasilja - od klasičnih premlaćivanja i silovanja unutar i izvan braka, seksualnih ucjena, sve do perfidnih psihološko-terapijskih metoda; psihijatrijski tretmani, primjerice - ima za cilj usmjeriti ženu u "prirodnu" joj sudbinu - uzorne kćeri, supruge i majke.

Kao izraz potreba za demokracijom i slobodom, a protiv patrijarhalnosti i dominacije na općedruštvenom (javnom) i psihološko-individualnom (privatnom) planu, izrastao je 60-ih godina u Americi neofeminizam. Obično se povezuje s pokretom za građanska prava, pokretom za mir, novom ljevicom i kontrakulturom. Međutim, žene nisu jedinstvena i monolitna cjelina, pa je i taj pokret sastavljen od različitih struja i podstruja specifičnih za različite društveno-gospodarske, političke i kulturne uvjete i za određene skupine ili samo pojedine žene. Sredinom 70-ih godina i početkom 80-ih pojavljuju se različiti oblici političkog i javnog djelovanja neofeminiz-

ma u zapadnom dijelu svijeta, a teži se i čvršćim znanstveno-utemeljenim analizama položaja žena, ženskim studijama, ženskoj kinematografiji, kazalištu i sl.

U djelatnostima kulture i izdavaštva - izdavanje časopisa, knjiga, otvaranje izdavačkih kuća, knjižara i sl. - ženske se aktivnosti od 80-ih godina naročito razvijaju, a knjiga pred nama upravo je iz toga razdoblja (sredine 70-ih) i jedna je od one vrste plodne feminističke literature koja, iako tek prijevod izdanja staroga dvadeset godina, ni po čemu nije zastarjela. To što se pred našom domaćom publikom pokazuje tek sada samo je jedan od pokazatelja stanja i brige za žene i ženska pitanja u nas. Stoga pokretanje biblioteke "Zagorka", u okviru koje je izdavanje ove knjige tek prvi korak, valja podržati. U knjizi se američka spisateljica, novinarka i feministkinja Susan Brownmiller bavi dugotrajnom i sve do danas, nažalost, neiskorijenom temom od izuzetne važnosti za žene, ali i muškarce, temom najdrastičnije vrste nasilja nad ženom - silovanjem. Ova feministička knjiga (u našoj sociokulturnoj srećini to je razlog više za njezinu pejorativnu konotaciju ili čak svojevrsno zgražanje) iscrpnom dokumentarnošću i izravnošću autoričina izraza predstavlja pionirsko i kapitalno izdanje namijenjeno u prvome redu svima onima nad kojima je, kao spolnoj skupini, moguće izvršiti silovanje. Samo naučiti riječ "silovanje" znači "primiti na znanje odnos snaga između žena i muškaraca" (str. 313.). Od malih nogu uče nas: *djevojčice mogu biti silovane, dječaci ne*. Poruka je jasna. Silovanje ima neke veze s našim spolom. Silovanje je nešto užasno što se događa ženama. Na samome početku autorica pokušava proniknuti u definiciju silovanja: "Silovanje je seksualni zločin, proizvod bolesnog, izopačenog duha. Silovanje nije feministički problem, silovanje je... no, što je to ustvari?" (str. 8.), čime započinje fenomenološko istraživanje problema. Knjigu je, kako sama tvrdi, napisala "kao žena koja je promijenila mišljenje o silovanju".

U uvodu prvoga poglavlja pod naslovom **Masovna psihologija silovanja** Brownmillerova opisuje spolno ponašanje u životinjskom svijetu i razlike spram ljudskoga. U životinjskom svijetu spolna aktivnost je ciklička; obi-

lježavaju je biološki znaci koje odašilju ženke, a "nadzire" ga ženski estrogen. U ljudskoj, pak, vrsti spolni odnos moguć je 365 dana u godini, ne nadzire ga ženski estrogen, a mužjak (muškarac) može pokazivati spolni interes za ženku (ženu) kada god mu se sviđi. Mužjak ljudske vrste *može silovati*. Silovanje, kao povlastica samo i jedino *muškarca*, postalo je osnovno oružje za primjenu sile nad ženom. Psihologija silovanja izražava se kao "svjesni proces zastrašivanja kojim *svi muškarci* drže *sve žene* u stanju straha" (str. 14.).

U drugom poglavlju pod naslovom **Na početku bijaše zakon** autorica sustavno pokazuje socijalno-povijesnu i biološku argumentaciju koja se najčešće nalazi u pozadini primjene sile i dominacije nad ženom. Zbog anatomskih razlika, naime, muškarac je oduvijek bio "prirodni grabežljivac", a žena njegov "prirodni plijen". Oni koji su preuzeli povijesni teret ženine zaštite - klan, muž, otac, brat - status žene sveli su na status imovine, ali "cijena koju je žena platila za zaštitu koju je dobila od *nekih muškaraca* protiv nasilja od *drugih* bila je visoka" (str. 18.). Zločin počinjen nad njem tijekom postao je zločinom nad *imovinom muškarca*. Otmica i silovanje žene doveli su do punog učvršćenja muške moći - patrijarhata.

U starim zakonicima (Babilon, primjerice) silovanje se nikada pravno nije reguliralo kao krivično djelo spolnog odnosa izvršenog silom od strane muškarca nad ženom i protiv njezine volje. Silovanje je "ušlo na mala vrata" upravo kao imovinski zločin muškarca nad muškarcem, objašnjava autorica. Prema Mojzijevim zakonicima, ropstvo, privatno vlasništvo i podvrgavanje žena bili su svakodnevni sinonimi, a kupovanjem nevinih djevojaka zapravo se kupovalo pravo na netaknuti himen.

U poglavlju pod naslovom **Rat** autorica opisuje mušku logiku ratnih žrtava prema kojoj je silovanje, doduše, žalosni, ali neizbježni nusprodukt "muževne" igre nazvane ratom. Muževnost i autentičnost tih igara već godinama, nažalost, susrećemo na hrvatskim područjima zahvaćenima ratom, kao i na područjima susjedne Bosne i Hercegovine. Muškost vojničkoga potvrđuje da su žene sporedne, pasivni promatrači događaja u ringu. Rat muškarcima daje prešutnu dozvolu za silovanje,

kako je to i povijest redovito pokazivala još od starih Grka, a "plijen pripada pobjedniku" parola je koja se odnosi na žene sve još od trojanske Helene. Slijede opisi ratnih silovanja i zločina nad ženama počinjenih u ratovima ovoga stoljeća: Prvom i Drugom svjetskom ratu, u Bangladešu i Vijetnamu. Sve su žene bile "lovina". Silovanje u koncentracijskim logorima i institucionalizirani logorski bordeli bili su samo neki od najmračnijih načina zloporabe žena, a pristanak na trajno silovanje bez opiranja bila je zapravo jedina mogućnost preživljavanja. U Nuernbergu i Tokiju, primjerice, sudili su oni koji su iz rata izašli kao pobjednici. Odgovornost je snosila *druga strana*. Silovanja koje je počinio pobjednik u ratu opravdavaju se kao izljev oduševljenja i dokaz junaštva ratnika koji se bore za pravednu stvar, napominje Brownmillerova. U vijetnamskom ratu, primjerice, silovanje se, kao i drugdje, rijetko smatralo dovoljno značajnom viješću da bi se uključilo u izvještaje stranih dopisnika.

U poglavlju nazvanom **Nemiri, progoni i revolucije** autorica iznosi dokumentarne prikaze silovanja iz američke revolucionarne povijesti za vrijeme protjerivanja Indijanaca i unutar institucije ropstva. Kada su bijelci selili na zapad, silovanja indijanskih žena od strane bijelaca i bijelih žena od strane Indijanaca bila su samo popratne pojave toga seljenja. Silovanje "squaw", ukoliko je počinitelj bio bijelac, nije se smatralo bitnim, a dokumentacija, ako postoji, nužno je jednostrana. Dok su silovanja u vrijeme indijanskih ratova bila nesustavna, silovanja pod patrijarhalnom institucijom ropstva "ugrađena su u sustav". To je bio "dio bjelačkog paket-aranžmana usmjerenog na pokoravanje jednog naroda zbog gospodarskog i psihološkog dobitka" (str. 152.). Potpuna kontrola nad reproduktivnim sustavom crne žene osiguravala je stalnu opskrbu robovima potrebnima za rad. Međutim, to isto silovanje kao pravilo preživljavanja u ropstvu nazivano je *konkubinažom* ili *prostitucijom*, ako se uopće spominjalo, čak i kod abolicionista. U 19. stoljeću udana žena smatrana je po zakonu imovinom svoga muža i bilo kakva zloporaba njezina tijela zakonski je smatrana zloporabom njegove imovine. Ukoliko žena nije bila udana, takva zloporaba smatrana je zlopotrebom imovine *njenog oca*.

Prisilni seks iz ropstva glorificiran je u pornografskoj literaturi naše kulturne baštine kao najpopularnija fantazijska perverzija.

U šestom poglavlju pod naslovom **Silovatelj iz policijskog zapisnika** autorica navodi neke statistike i govori kako policija tretira silovanja. FBI tako, primjerice, definira silovanje kao "jedan od najrjeđe prijavljivanih zločina čemu je glavni razlog strah i/ili neugodnosti od strane žrtve" (str. 174.). Statistike pokazuju da je tipični američki silovatelj "mladić iz susjedstva", star oko devetnaest godina, iz niže klase ili "gheto-a", koji je neprijateljski nastrojen i odlučio je nasilno se ophoditi sa ženama. Muška ideologija silovanja najočitija je unutar fenomena skupnog silovanja, gdje ne postoji nikakva mogućnost otpora. Čin takvog silovanja tvori savez muškaraca protiv žene-žrtve. U tom kontekstu, cilj nastranih i osobito okrutnih oskrvnuća, kako autorica smatra, jest "postići ili održati ugled unutar grupe isticanjem značaja grubosti i omalovažavanjem ženstvenosti i izvan seksualnosti" (str. 194.), s namjerom da se i "popratnim aktivnostima" još više ponizi i degradira žrtva.

Glede **Pitanja rase**, Brownmiller u sedmom poglavlju pokazuje da u Americi niti jedan događaj nije u stanju tako sigurno pokrenuti američku "političku shizofreniju" kao slučaj kada je crnac optužen za silovanje bjelkinje. Rasizam, seksizam i borba protiv njih sudaraju se na točki međurasnog silovanja. Osvetoljubivost spram bjelkinja koje su imale crne ljubavnike ili se za njih udale u zakonima se bijelog muškarca naprosto podrazumijevala.

O zlouporabi moći autoriteta i institucija autorica govori u osmom poglavlju pod naslovom **Moć: institucija i autoritet**. Tipičan pokazatelj uloge moći unutar svemuškoga, autoritarnog okruženja jest zatvorsko silovanje. Tu mladi, slabiji zatvorenik i u većini slučajeva prvi puta kažnjen, biva prisiljen prihvatiti ulogu žene. Posebno su jezovita policijska silovanja, jer je to zlouporaba moći onih čija je dužnost nadzirati upravo takve zlouporabe. "Kada društveno izabrana figura zakonite vlasti počini krivično djelo protiv jedne od onih osoba koju je obvezna štiti,

kome se žena može obratiti za pravdu?", pita autorica (str. 272.). Iako muškarci o silovateljima pričaju s mržnjom, muževi silovanih žena često su sumnjičavi prema činu silovanja.

U desetom poglavlju, **Žrtve: mjesto događaja**, govori se o prenošenju stereotipne ženske uloge kroz dječje bajke i priče te muške mitove. Tako je, recimo, Crvenkapica izmišljena priča o silovanju. Ona poučava kako se treba strogo pridržavati puta kako se ne bi nastradalo od zločestog vuka. "Čudno, svaki muškarac kojega sretnem želi me zaštititi", kaže Mae West, "nikako da saznam od čega" (str. 314.). Iste poruke o ženskoj seksualnosti daju bajke "Uspavana ljepotica", "Snjeguljica" i "Pepeljuga".

Muški mitovi o silovanju, zapravo u središtu autoričine pozornosti, uvjeravaju: "sve žene žele biti silovane", "nemoguće je silovati ijednu ženu protiv njene volje", "sama je to tražila", "ako ćeš već biti silovana, opusti se i uživaj". Učiniti od žene dobrovoljnu sudionicu u vlastitom porazu znači biti na pola puta k uspjehu. Uvijen u složenu frazeologiju, muški mitovi o silovanju javljaju se kao temelji većine pseudoznanstvenih istraživanja, a razlog je tome, prema autoričinu mišljenju, veličanje muškosti i muške moći. Dogmu da su žene po prirodi mazohistične i da žude za "pohotom boli" prvi je, nasuprot tome, postavio Freud, a kasnije su prihvatili i njegovi nastavljači Adler i Jung.

U jedanaestom poglavlju, **Žrtve: zločin**, autorica iznosi brojna svjedočenja tipa "Stara sam sedamdeset i tri godine i silovana sam kada mi je bilo šezdeset i sedam". Ona pokazuju da svaka žena može postati žrtvom silovanja, a da uvjeti poput izuzetne mladosti, zrele starosti, tjelesne neuglednosti i djevičanskog stila života ne pružaju nikakvu zaštitu. U žrtve silovanja naprosto spadaju sve žene, što autorica potkrjepljuje dokumentima i istraživanjima različitih autora. Nakon prijave silovanja na američkom sudu treba dokazati sljedeću definiciju: "vršenje spolnog odnosa sa ženskom osobom, s kojom nije u bračnoj zajednici, protiv njene volje i suglasnosti, kad je njena volja svladana uporabom sile ili strahom od prijetnje silom, ili upora-

bom droge ili drugih omamljujućih sredstava; ili kad, ženska osoba nije sposobna razumno prosuđivati zbog duševne poremećenosti; ili kad je maloljetna" (str. 371.). S pitanjem koji je najprije postavila policija: "Je li zločin uopće počinjen?" na sudu se suočava porota. Dokaz je, međutim, u slučaju silovanja neopipljiv i ne ostavlja za sobom nikakav *corpus delicti*, a ne mora ostavljati tragove niti tjelesnog oštećenja. Porota onda barata isključivo prisegom žene nasuprot prisezi muškarca, koji silovanje poriče (str. 371.).

U zadnjem, dvanaestom poglavlju pod naslovom **Žene uzvraćaju udarac** Brownmillerova rezimirá povijesnu mušku želju za nepovredivim vlasništvom i pristupom ženskim spolnim organima ako treba i silom. Autorica zaključuje da je penetracija čak manje bitna od namjere ponižavanja. Ona drži da se mora ukloniti muška nadmoć i kontrola u cjelokupnoj strukturi zakonske državne moći. Problem je, prema njenom mišljenju, u tome što je kulturni seksizam svjesni oblik degradacije žene da bi se uvećao muški ego i navodna muška urođena superiornost, a onda i ženska inferiornost. Mit o junačkom silovatelju koji njeguje lažne ideje o muškosti, o uspješnom zavodniku i muškarcu koji "uzima što hoće kad hoće", usaduje se u glave dječacima i povezuje s pravom na kupovinu ženskog tijela. Ideja da *možda postoji* veza između prostitucije i silovanja sa sobom nužno vuče ideju o legalizaciji prostitucije.

Autorica na kraju zaključuje da treba "uzvraćati udarac" i to "na više razina" i zajedno, zahtijevajući razumijevanje i dobru volju muškaraca jednako kao i žena kako bi se silovanju "uskратila budućnost". Cjelina žene kao potpunoga ljudskog bića izgubljena je dokle god, naime, seksistička ideologija iz cjeline "tajne" žene izdvaja samo onaj segment kojim je najlakše manipulirati - ženinu "ženstvenost".

Branka Bjelac

Malcolm Waters

MODERN SOCIOLOGICAL THEORY

Sage Publications, London, 1994.

U recentnoj sociološkoj literaturi sve je veći broj naslova koji nastoje izložiti sustavan pregled različitih teorijskih pristupa. Po svemu sudeći, silan polet empirijskih istraživanja nužno dovodi do potrebe da se, s vremena na vrijeme, preispitaju teorijski okviri, koncepti i modeli na kojima se temelji istraživački rad, odnosno da se ustanovi kamo smjera teorijsko mišljenje i koja su težišta njegova odnosa prema socijalnoj stvarnosti. Knjige takve naravi svojevrsno su sabiralište ideja i korisne su kako za nastavne svrhe tako i za analizu glavnih trendova unutar sociološke znanosti. Istodobno, međutim, one su vrlo često opterećene reduciranim tipologijama, logičnim posljedicama sistematizacije tako širokog područja znanja. Watersova knjiga sadrži sve prednosti i nedostatnosti takve ambicije. Kvalitativno je razlikuje vrlo umješna kombinacija tipološkoga i problematskog diskursa. Distinkcije među teorijama izvedene su ne iz teorija samih (iz njihovih formalnih obilježja) nego iz problema kojima su zaokupljene, iz načina kako se prema njima odnose. Watersu se može prigovoriti da je odviše suzio broj osnovnih problema, ali on drži da je to "konceptualni univerzum" u kojemu se kreće suvremena sociologija. Redukciju "konceptualnog pluralizma" nadoknađuje ekstenzivna obrada pojedinih koncepata. To je bjelodano i iz same artikulacije sadržaja.

Knjigu tvori deset poglavlja. U prvome i najkraćem poglavlju (*Opća teorija u sociologiji*) autor izlaže klasifikaciju socioloških teorija i naznačuje osnovne probleme kojima se one bave. Zatim slijede poglavlja u kojima se ti problemi (pojmovi) zasebno obrađuju: *Djelovanje: značenje i motivi u socijalnim aranžmanima; Racionalnost: maksimizacija individualnog interesa; Struktura: temeljni obrasci koji određuju iskustvo; Sustav: nadsvođujući red; Kultura i ideologija; Moć i država; Spolnost i fe-*